

УДК 316.348.38

Судакова В.М.°

Інститут культурології НАМ України, доктор філософських наук зав.відділом

МЕНТАЛЬНІ РЕСУРСИ ВЗАЄМОВИЗНАННЯ КУЛЬТУР В ПОЛІКУЛЬТУРНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

В статті аналізується проблема організації полікультурного соціального порядку та аргументована значущість соціологічних досліджень ментальних ресурсів взаємовизнання культур в полікультурних суспільствах

Ключові слова: глобалізація, культура, культурна інтеграція, мультикультуралізм, взаємовизнання культур, полікультурний соціальний порядок.

В статье анализируется проблема организации поликультурного социального порядка и аргументована значимость социологических исследований ментальных ресурсов взаимопризнания культур в поликультурных обществах

Ключевые слова: глобализация, культура, культурная интеграция, мультикультуралізм, взаимопризнание культур, поликультурный социальный порядок.

The subject-matter of the article is the problem of organization of the multicultural social order. The significance of sociological surveys which create opportunity for scientific understanding the specific of the mental resources for mutual cultural recognition in multicultural societies is substantiated by the author.

Keywords: globalization, culture, cultural integration, multiculturalism, mutual cultural recognition, multicultural social order.

Актуальність теми. Проблема мирного і ненасильницького співіснування різних суспільних об'єднань, спільнот і держав традиційно не втрачає своєї актуальності, як для суто ідеологічних спостережень, так і для наукових досліджень. Проте в умовах глобалізації сам зміст даної проблеми суттєво трансформується у зв'язку з наявною кризою ресурсної самодостатності держав-націй, яку науковці доволі спрощено визначають як кризу державного суверенітету. Вочевидь, що суть проблеми не тільки у тому, що розкол сучасної цивілізації на розвинутий Центр, індустріальну Напівпериферію та деградуєчу аграрно-індустріальну Периферію (І.Валерстайн, С.Гангінгтон, Л.Склеір, Й.Тернборн та ін.) спричинює формування та розвиток якісно нових конфліктогенних факторів поглиблення існуючих нерівностей. Важливо враховувати і ту важливу обставину, що процес глобалізації створює нові стимули інтенсивних соціальних переміщень внаслідок чого виникають гострі міжкультурні та етносоціальні суперечності, які обумовлені труднощами гуманного «залучення інших» (Ю.Габермас) до організації ненасильницького полікультурного соціального порядку в окремих країнах та регіонах світу. На наш погляд, слід погодитись із думкою багатьох вчених, що подолання даних труднощів може бути пов'язано з подальшим розвитком концептуальних засад сучасної ідеології мультикультуралізму як ідеології обґрунтування онтологічної значущості культурного багатоманіття та цінностей взаємовизнання культур.

Вочевидь, що наукова увага до проблеми взаємовизнання культур тим чи іншим чином передбачає певне осмислення важливого соціологічного питання

ідентифікації духовної основи – тобто характеру і структури ментальних ресурсів такого взаємовизнання цінності різних культур у полікультурному середовищі. Приймаючи до уваги зміст зазначених аргументів, **мета** даної статті полягає в з'ясуванні особливостей полікультурного устрою сучасних суспільств та аргументації значущості дослідження ментальних ресурсів взаємовизнання культур в полікультурних суспільствах.

Насамперед зазначимо, що сучасний глобалізований світ сприймається переважною більшістю вчених як структурована цілісна і стабільно відтворювана реальність, яка в своїх натуралістичних або символічно-віртуальних проявах виступає як реальність полікультурна. «Полікультурність» – термін, яким, на нашу думку, визначається здатність будь-якого суспільства як соціальної системи забезпечити співіснування різних соціальних груп та спільнот, які розрізняються за ознаками мови, віри, традицій, культів, історії, архетипів, епосів, цінностями, ставленням до досягнень і поразок, міфів та ідеологем. Різниця між такими спільнотами може бути великою, значною і незначною. Саме тому виникає спокуса спрощеного ставлення до проблем, конструктивне вирішення яких здатне забезпечити мирне, ненасильницьке співіснування у межах конкретної країни різних етнічних, вікових, гендерних, релігійних професійних, територіальних угруповань. Не викликає сумнівів твердження про специфічні культурні смисли, значення і цінності, які притаманні кожній із перелічених груп. Тому не випадково дослідники вживають такі категорії, як «молодіжна культура», «жіноча культура», «релігійна культура», «професійна культура» і т.п.

Полікультурний устрій сучасних суспільств в умовах новітніх глобальних змін людства має двояку значущість. Перш за все, це, безперечно, позитивний ефект збереження культурного багатоманіття, культурної багатомірності, які загалом сприяють розвитку суспільних систем і збагаченню існуючої культури та її форм завдяки інноваційним намаганням суб'єктів творчої активності виробляти унікальні технологічні духовні продукти. З іншого боку, полікультурність є завжди майданчиком суперечок, специфічної боротьби за пріоритети, за первинність, за належність до більш високої, більш «якісної» культури. Але це і певний крок до відтворення у тих чи інших формах ідеологеми національної культурної зверхності, культурної величі; наслідком цього стають небезпечні настанови і політичні дії в напрямку культурного тиску, примусу, нав'язування культурних цінностей домінуючої групи іншим групам і спільнотам.

В останні десятиліття в усьому світі глобалізаційні процеси спричинили появу альтернативних реакцій на культурну універсалізацію і вестернізовану уніфікацію. Багато людей сприймають ці процеси як позитивний шлях формування нової глобальної цивілізації, але ж багато людей реагують негативно. Вони чинять опір культурній глобалізації, наполягаючи на пріоритеті унікальності своєї культури, на патріотизмі і самодостатності своєї держави. Між цими орієнтаціями відбуваються постійні зіткнення: у сфері ідеологій – спори, дискусії; у сфері реальних відносин – чвари, бійки, і навіть війни.

Визнання полікультурності в організації суспільного життя як норми, як блага, як культурного досягнення у ХХ столітті водночас обумовлює важливість постійної уваги вчених до пошуку засобів погодження, рецептів «замиріння» там, де культурні розбіжності є великі, або значні. На дану обставину цілком слушно звертає увагу один із найвпливовіших західних дослідників новітніх культурних

практик Ч.Тейлор, який справедливо підкреслює, що «найважливішою рисою людського життя є його фундаментальний діалогічний характер»[1, с. 35].

Важливо враховувати, що «реєстр» духовних, моральних, правових засобів підтримки та посилення соціальної стабільності як конвенціонально-діалогових засад організації суспільного життя постійно зростає, тому що з'являються нові сфери конвенціонально-діалогової регламентації соціокультурних практик. Серед цих сфер є такі, які традиційно не підлягали такій регламентації. Зараз наочно спостерігається і ментальна, і інституціональна конвенціоналізація деяких більш приватних, «тонких», часто латентних явищ в стосунках між віковими групами, між подружжями, між статями, між актором і публікою, між трибуном і юрбою і т. п. Всі ці сфери дійсно потребують застосування певних універсальних технологічних інструментів такого миролюбного конвенціонального погодження. Проте люди сприймають вплив цих інструментів по-різному, іноді, агресивно. Саме тому практика конвенціоналізації повинна враховувати і цілком певні ризики наступу на полікультурність, її заперечення. У багатьох людей така практика спричиняє невдоволення, травмує соціальну психіку населення, викликає ментальний розлад. У даному зв'язку доцільно звернути увагу на фактор нав'язування суспільству дискурсу «природності», «правильності», «користі», «розумності» вестернізованих культурних зразків, нових інтернаціоналізованих стилів життя, поведінки, презентацій, розваг. На наш погляд, спрощене сприйняття людьми стереотипізованих настанов із арсеналів абстрактного моралізму «треба всіх поважати», «толерантність понад усе» також може породжувати неочікувані негативні ефекти.

Як відомо, в будь-якому суспільстві завжди є інституціональні і ментальні ресурси (запас можливостей) організації соціального порядку. Інституціональний ресурс як правило пов'язаний із використанням організаційного примусу як тиску, впливу влади на поведінку людей та на їх діяльність. Звісно, такий примус, при реальному застосуванні, призводить до певних позитивних і негативних результатів. Інституційний вплив є необхідною функцією культури, тобто інституційний ресурс ефективний за своїми можливостями стримувати кризові явища, які завжди погіршують стосунки між спільнотами. Але цей потенціал, значною мірою, діє репресивним чином, тобто є фактором, який провокує посилення міжкультурних суперечностей в напрямку обмеження прав меншин. Наприклад, система освіти в будь-якому суспільстві завжди є більш привілейована для більшості (титульної нації). Водночас мови «спільного використання», які пропонуються інститутами культури, науки, освіти звужують ареали використання людьми рідних мов. Тому в умовах розуміння небезпеки використання суто інституційних ресурсів, особливого значення набувають ментальні інструменти здійснення політики конвенціонального погодження.

Проблема ментальності активно розроблялась в вітчизняній соціології та соціальній психології [2, 3, 4, 5]. Зараз термін «ментальність» активно використовується і це не випадково. В ньому знайшло відображення специфічної реальності духовних форм людської суб'єктивності. Не вдаючись до суті дискусій, які зосереджується на описах і характеристиках змісту і функціональних особливостей менталітету, хочу підкреслити, що, по-перше, така ментальна реальність є; по-друге, що є термін, який її означає; по-третє, що використання

цього терміну дозволяє окреслити коло соціопсихичних, розумових і розумово-мисленневих форм буття суспільної, колективної і особистісної свідомості.

В процесі новітніх соціальних змін відбувається трансформація колективних уявлень, колективного менталітету. Вочевидь, що сама поява нових явищ вимагає від науковців нових підходів до дослідження та інтерпретацій. Особливо це стосується наукового розуміння таких загрозливих феноменів як культурні травми. При цьому, слід враховувати, що символічний процес подолання негативних вражень від сприйняття нових явищ відбувається завдяки конструюванню соціальних метафор, оцінок, пояснень, тобто фактично в комунікативному просторі. А закони функціонування цього простору сформовані ментальними контекстами культурного середовища, тобто колективні уявлення містять і конфронтаційні, і нейтральні мотиви і мотиви миролюбства і ще багато чого різного.

Природа культурних стосунків в полікультурних суспільствах, на нашу думку є реально і потенційно конфліктогенною. Зазначимо, що на цей аспект звертав особливу увагу Т.Парсонс, який вважав, що будь-яке суспільство з метою свого самозбереження вимушено виробляє різні технологічні засоби «підтримки лояльності», котрі певним чином втілюються в інституціональні механізми соціального контролю [6, с. 23-29]. Однак, Парсонс, як ми вважаємо, по суті ігнорував ту обставину, що ментальні ресурси впорядкування і погодження суперечностей культурних практик відбувається не лише через зовнішній контролюючий інституціональний вплив, але й у формі буденних, звичаєвих настанов на рівні побутового кліше «поганий мир краще доброї сварки», або в формі специфічних комунікативних конвенцій. Ментальна структура завжди орієнтується на виробництво норми в міжкультурному спілкуванні. А це потребує використання системи психологічних, розумових і моральних потенцій окремих групи, спільноти, культурного анклаву, етносу, етнічної меншості, вікової когорти, професійного об'єднання, субкультурної групи тощо. Ментальні утворення, які, на відміну від інституціональних (організаційних) діють як механізми самоорганізації, є більш гнучкими, спонтанними, вони великою «масою» традиційного, психологічного тиску ресурсу самозбереження впливають на процеси погодження. Це особливо помітно в дії традиційних культурних комплексів, технік ідентифікації, ціннісних і ідеологічних чинників.

Конвенційний потенціал традиційності пов'язаний із системою вимог до прийнятної в суспільстві поведінки, яка, на думку А.Асман є наочним виразом як «ексклюзивної», так і «інклюзивної» ідентичності [7, р. 200-202]. Саме в настановах традиційного поля культури затверджені рецепти гостинності, поваги до сусідів, впорядкування відносин із неворожими іноземцями, непровокативна поведінка, уникання участі в ризикованих стосунках, наміри домовлятися. Звісно в традиціях є і інші настанови, але в цілому традиційні норми миролюбні. Це виявляється в багатоманітті норм, які заохочують до співпраці, до бесіди, до сумісних святкувань, до допомоги і благодійності.

Конвенційний потенціал ідентичності є суттю процесу ідентифікації, процесу самовизначення. Це – суто ментальна діяльність. Ідентичність не є зовнішньою і випадковою ознакою суб'єктності, але є основною дією в визнанні себе як подібного іншим і визнанні іншого як подібного собі. Це те, без чого людина не існує, тобто в акті взаємовизнання міститься необхідність впорядкування правил

співіснування. Звісно, є певний «горизонт подій», в якому можливе взаємопорозуміння, в якому люди спілкуються з приводу безболісних подій, не торкаються загрозливих тем, розуміють мову (усну, жестів, міміки, рухів тіла) і цей дискурс не несе загроз. За межами такого горизонту є ризики зіткнення, але ідентичність має можливості тиражування нейтральних норм і правил (етикетних вимог), їх розповсюдження на простір спілкування без ворожості до інших. Архітектоніка ідентичності має діалогову природу і це дійсно так. Діалог завжди здійснюється за правилами, але це – жива зустріч. В ньому квінтесенція комунікації, він є життям полікультурного середовища.

Проте, як вже зазначалось, полікультурна реальність є майданчиком специфічних непорозумінь, які формують в суспільстві, в регіоні, в місті атмосферу невдоволення. Його найбільш виразним і розповсюдженим проявом є висловлювання «понаїхали». Хто із нас не чув цього слова? Відомо, що таке невдоволення може перетворюватись в реальне фізичне, насильницьке протистояння, але ж досвід життя багатьох суспільств показує, що цілком можливе багаторічне терпляче ставлення до присутніх інших культурних спільнот.

В цьому контексті хочу спеціально підкреслити, що деякі конфронтаційні імпульси, безперечно, є і в традиційних, і в ідентифікаційних практиках. Але ціннісні і ідеологічні утворення є справді суперечливими. Так, наприклад, цінність людського життя не підлягає сумнівам, але є ще цінність гідності, цінність честі, цінність подвигу, цінність жертви і т.і. Цінність державної єдності суперечить цінності права меншості на самовизначення. Конвенціональний ресурс цих ціннісних паралелей є нульовим, бо вони суперечать один одному.

Ще більш помітними є ідеологічні розбіжності. На відміну від традиційних і ідентифікаційних технік узгодження їх практично неможливо подолати. Звернемо увагу на те, що ідеологічні засоби регулювання соціальної поведінки, власне ідеологія взагалі, є найважливішим видом ментального комплексу будь-якої культурної системи. Але для країн пострадянського простору, зокрема в Україні цей фактор є виключно дієвим, небезпечним і багатоманітним, який до того ж в останні місяці ще ускладнюється станом відносин з сусідньою державою. Для цього є об'єктивні (геополітичні) обставини (життя на межі європейського та неєвропейського простору і, відповідно, прагнення населення Західної та Східної частин країни рухатись в різні напрями). До об'єктивних умов слід також віднести фактор жорсткого тиску з боку Росії, керівництво якої не хоче лишати Україну за межами свого політичного, економічного, культурного і ідеологічного впливу. І, наприкінці, також об'єктивним є фактор існування специфічної ідеологічної системи. Мабуть немає в світі жодної країни, населення якої було б так різко розірвано за ідеологічними смислами. Це – протиріччя «соціалізм - капіталізм», «радянський - пострадянський», «авторитарний - демократичний», «багаті - бідні», «бандерівці - радянські», «комуністи - антикомуністи», «йдемо до НАТО – вступаємо в ТС», «народ-переможець – народ-зрадник» і т.д.

Ідеологія, як відомо, є важливою складовою функціонування культурних систем. Саме тому полікультурне суспільство завжди відтворює і поліідеологічну природу розбіжностей і полі ідеологічні механізми їх нейтралізації, примирення, або подолання в якості конфліктогенного ресурсу. Але, слід враховувати, що виявлення таких механізмів є дуже складним завданням на відміну від суто

побутових, мовних, релігійних, або традиційних умов, які притаманні співіснуючим культурам. Зараз вже всі розуміють, що треба вивчати мову інших спільнот і народів, поважати їхні звичаї, не критикувати символи іншої віри, не ображати етноорієнтованими образливими назвами представників інших етносів і т.п. Але ідеологічні розбіжності дуже важко подолати, або примирити, і це є серйозною проблемою для українського суспільства і актуальним завданням для суспільствознавців.

Проведений аналіз дає підстави для загального висновку, що соціологічне вивчення особливостей полікультурного устрою сучасних суспільств та дослідження ментальних ресурсів взаємовизнання культур в полікультурних суспільствах формують спеціалізоване інноваційне поле перспективного наукового пошуку в соціологічній науці..

Список використаних джерел

1. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «Політика визнання» / Чальз Тейлор.. _ К.:Альтерпрес, 2004.- 172с.
2. Соболева Н.І. Соціологія суб'єктивної реальності / Н.І. Соболева. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002.- 296с.
3. Богуцький Ю. Самоорганізація культури: онтологія, динаміка, перспективи /Юрій Богуцький .- К.: Веселка, 2008.-199с.
4. Соціальна регуляція поведінки в умовах суспільної нестабільності. (За ред. О.Злобіної.- К.: Інститут соціології НАН України, 2013.- 320с.
5. Социальные идентичности в динамике институционального и самоорганизационного. (Н.А.Победа и др. –Одесса: ВМВ, 2013.- 220с.
6. Парсонс Т. Система современных обществ. / Толкотт Парсонс. /Пер.с англ. Л.А.Седова и А.Д.Ковалева. Под ред. М.С.Ковалевой. – М.:Аспект-Пресс, 1998. – 270с.
7. Assman A. Introduction to Cultural Studies: Topics, Concepts, Issues. / Aleida Assman. – Berlin: Erich Smidt Verlag, 2012. – 248p.

Отримано 08.02.2014 р.

УДК: 316.421

Панькова О.В. °

Інститут соціології НАН України, кандидат соціологічних наук, доцент, докторант

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА УМОВ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: ДІЯЛЬНІСНИЙ КОНТЕКСТ

Авторський пошук зосереджувався на виявленні ресурсів життєздатності і суспільства, і людини у кризових нестабільних умовах. На засадах діяльнісного підходу і результатів всеукраїнських моніторингових досліджень Інституту соціології НАН України визначено сутність і емпіричний вимір ресурсного потенціалу суспільства, його діяльно-перетворювальної та пристосовницько-регресивної складових у контексті адаптованості населення до умов нестабільності та вибору життєвих стратегій

Ключові слова: ресурсний потенціал суспільства, ресурси, соціальний суб'єкт трансформацій, умови нестабільності, потенціали, соціокультурна модернізація